

CNR
ISTITUTO PER GLI STUDI MICENEI ED EGEO-ANATOLICI

METAXIA TSIPOPOULOU E LUCIA VAGNETTI

ACHLADIA

Scavi e ricerche della Missione Greco-Italiana
in Creta Orientale (1991-1993)

con contributi di
PAOLO BELLI, PETER M. DAY, MARIA A. LISTON

GEI®

GRUPPO EDITORIALE INTERNAZIONALE® · ROMA, 1995

Ἀφιερώνεται
στὴ σεβαστὴ μνήμη
τοῦ Νικολάου Πλάτωνος

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα αποτελέσματα των ερευνών της Ελληνο-Ιταλικής αποστολής στην περιοχή των Αχλαδιών, μπορούν να ανακεφαλαιωθούν στα εξής δύο κυρίως σημεία:

α) Την ανακάλυψη και ανασκαφή ενός άγνωστου νεοανακτορικού οικισμού στη θέση Πλατύσχοινος και την τεκμηρίωση και μελέτη των αρχιτεκτονικών λειψάνων και των κινητών ευρημάτων του.

β) Την ολοκλήρωση της ανασκαφής, τον καθαρισμό, την αποτύπωση και την αρχιτεκτονική μελέτη του μνημειώδους ΥΜΙΙ θόλου, τον οποίο είχε ήδη αποκαλύψει ο Ν. Πλάτων, καθώς και την αποκατάσταση των χαμένων, δυστυχώς, σήμερα κτερισμάτων του.

Νέα στοιχεία, εξάλλου, σχετικά με τη μινωική και τη μεταμινωική κατοίκηση στην περιοχή των Αχλαδιών συλλέχθηκαν κατά την διάρκεια μιας μη-συστηματικής επιφανειακής έρευνας.

Η όλη εργασία ολοκληρώνεται με επεξεργασίες εξειδικευμένων θεμάτων, σχετικών με την περιοχή της Σητείας κατά τη Νεοανακτορική και την Μετανακτορική περίοδο. Ιδιαίτερα η αρχαιομετρική μελέτη της κεραμικής του οικισμού, ενταγμένης στο ευρύτερο τοπικό της περιβάλλον, έδωσε την ευκαιρία στον Ρ.Μ. Day να προτείνει ένα γενικό πλαίσιο για την παραγωγή και την διακίνηση της νεοανακτορικής κεραμικής στην περιοχή της Σητείας, ενώ η Μ. Τσιποπούλου παρουσιάζει με λεπτομερειακό τρόπο την κατάσταση της αρχαιολογικής έρευνας για όλη την Επαρχία Σητείας στην ΥΜΙΙ, προχωρεί στην αξιολόγησή της και προτείνει ερμηνεία των δεδομένων.

Εξάλλου οι δύο γράφουσες, με αφορμή τις λάρνακες που βρέθηκαν από τον Ν. Πλάτωνα στον θόλο των Αχλαδιών και μερικά άλλα δείγματα πολύ συγγενικά τους, παρουσιάζουν υποθέσεις σχετικές με την ταύτιση ενός ΥΜΙΙ κεραμικού εργαστηρίου την Ανατολικής Κρήτης ειδικευμένου στην παραγωγή των χαρακτηριστικών αυτών πήλινων σαρκοφάγων.

Τα αποτελέσματα των μελετών μας, αν συσχετισθούν με τα πορίσματα άλλων ερευνών που διενεργούνται στην Ανατολική Κρήτη, επιτρέπουν τον καθορισμό ενός διαχρονικού πλαισίου της περιφέρειας, συνδεδεμένου με βασικά γεγονότα της ιστορίας του νησιού κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού. Η συνδυασμένη μελέτη της κεραμικής και των αρχιτεκτονικών

φάσεων του οικισμού, οδηγεί στα εξής συμπεράσματα:

α) Το αρχαιότερο αρχιτεκτονικό στοιχείο είναι ο τοίχος 8, με κατεύθυνση λοξή ως προς τους υπερκείμενους. Η κεραμική που βρέθηκε στη βάση του και εν επαφή με αυτόν χαρακτηρίζεται ως ΜΜΙΒ-ΜΜΙΙΑ.

β) Οι δύο νεοανακτορικές κατασκευές, ανατολική και δυτική, χωρισμένες από τους διαδρόμους C1 και C2 που ορίστηκαν ως "πλατφόρμες", αποτελούν τμήματα ενός συνόλου, κτισμένου ταυτόχρονα και χρονολογημένου, με βάση την κεραμική του, στην ΥΜΙΑ. Φαίνεται ότι μεταξύ των δύο αρχιτεκτονικών φάσεων υπήρξε περίοδος εγκατάληψης, όπως συνάγεται εξάλλου και από τον διαφορετικό προσανατολισμό των παλαιοανακτορικών κατασκευών σε σχέση με τις νεώτερες. Οι πρώτες δεν έχουν ενσωματωθεί στα υστερότερα κτίσματα, παρά μόνον ως ενίσχυση των θεμελιώσεων, γεγονός που δείχνει ότι κατά την δεύτερη φάση σώζονταν απλώς σε ύψος μιας ή δύο σειρών λίθων.

γ) Η χρήση των νεοανακτορικών κτισμάτων συνεχίστηκε μέχρι την ΥΜΙΒ, εποχή στην οποία ανήκει και το μοναδικό άθικτο στρώμα δαπέδου, στον χώρο Α. Το δάπεδο αυτό είναι τοποθετημένο χαμηλότερα από τις πλατφόρμες, ακριβώς προς βορράν της ανατολικής. Ο χώρος πρέπει να θεωρηθεί ημιυπόγειος και, όπως δείχνει η γούρνα SF 9, που ήταν κατά χώραν, είχε πιθανότατα χρησιμοποιηθεί ως εργαστηριακός και όχι αποθηκευτικός.

δ) Το στρώμα καταστροφής δεν περιείχε ίχνη πυρκαγιάς, επομένως πρέπει να θεωρηθεί ως στρώμα εγκατάληψης.

Στο οικισμό βρέθηκε, εκτός από μερικά λίθινα εργαλεία, σχεδόν αποκλειστικά κεραμική οικιακής χρήσης, στην πλειονότητά της αποτελούμενη από μεσαία ή μεγάλα αγγεία και σκεύη. Η ποιότητα του υλικού είναι κατά μέσον όρον μέτρια, ενώ σπανίζουν διακοσμημένα, χρησιμα για την παροχή χρονολογικών ενδείξεων. Ταυτίστηκαν δέκα εννέα σχήματα, χρονολογούμενα με ασφάλεια μεταξύ της ΜΜΙΙ και της ΥΜΙ (πίθοι, πιθοειδή, γεφυρόστομες πρόχοι, τριποδικές χύτρες, αμφορείς, αμφορείς "ανακτορικού τύπου", πρόχοι, αλάβαστρα, λεκάνες,

τριποδικοί δίσκοι, πινάκια, κωνικές και ημι-σφαιρικές φιάλες, κυλινδρικά κύπελλα, άωτα κωνικά κύπελλα, λύχνοι, πώματα, υποστατά). Στην ΥΜΙΙΙ φάση ανήκουν μόνον δύο σχήματα, με ένα δείγμα το καθένα (ψευδόστομος αμφορέας και κύλικα). Η πλειονότητα του υλικού είναι ακόσμητη, με εξαίρεση ανάγλυφα σχοινιά, που φέρουν αποτυπώματα δακτύλων, διακόσμηση κοινή στην οικιακή κεραμική και ιδίως τους πίθους. Σε πολλές περιπτώσεις η επιφάνεια των αγγείων καλυπτόταν αρχικά από στρώμα μαύρης θαμπής βαφής, η οποία έχει πλέον σχεδόν εντελώς εξαφανισθεί, ενώ σπανιότερα σώζονται ίχνη πραγματικής γραπτής διακόσμησης. Τα διακοσμητικά θέματα που ταυτίστηκαν είναι σπείρες και στολιδωτό.

Γενικά, παρά την έλλειψη λεπτομερειακών δημοσιεύσεων κεραμικών συνόλων ανάλογων με αυτό του Πλατύσχοινου, τόσο ως προς τη λειτουργία, όσο και ως προς την χρονολόγηση, για την περιοχή της Σητείας, αλλά και συνολικά για το νησί, παρατηρούνται συγγένειες της κεραμικής του οικισμού μας σε ένα ευρύ γεωγραφικό ορίζοντα, στα λίγα, έστω και εν μέρει δημοσιευμένα συνόλα (Παλαίκαстро, Πετράς, Μάλια, Κνωσός, Κομμός, Νεροκούρου). Εξάλλου, όπως ήταν ευνόητο, τα πλησιέστερα παράλληλα βρίσκονται ανάμεσα στο υλικό των πολλών λεγομένων "επαύλεων" της περιοχής Σητείας (ανασκαφές Πλάτωνος), όπως μπορεί κανείς να συμπεράνει από τις σύντομες προκαταρκτικές ανακοινώσεις.

Με βάση τις μακροσκοπικές και μικροσκοπικές παρατηρήσεις που έγιναν από P.M. Day, τα κεραμικά ευρήματα διαιρέθηκαν σε τουλάχιστον τρεις ομάδες, ως προς την προέλευση του πηλού.

Συγκεκριμένα: α) Δείγματα του λεγομένου "πηλού Πετρά", από την ανακτορική θέση κοντά στη σύγχρονη πόλη της Σητείας, σε απόσταση περίπου 5 χιλιομέτρων από τον Πλατύσχοινο. β) Ένας πηλός μάλλον χονδροειδής, πιθανότατα τοπικός των Αχλαδιών. γ) Ο σπανιότερος πηλός Παλαίκαστρου.

Τα δεδομένα αυτά συγκρίθηκαν με εκείνα που προέκυψαν από την ευρύτερη και λεπτομερέστερη μελέτη της κεραμικής παραγωγής της περιοχής Σητείας κατά τη Νεοανακτορική περίοδο και έφεραν σε φως με αρκετά σαφή τρόπο την ύπαρξη ενός ευρέος δικτύου συχνών ανταλλαγών κεραμικών προϊόντων μεταξύ διαφόρων περιοχών. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι το δίκτυο αυτό είχε ενεργοποιήσει και τοποθεσίες που κατείχαν δευτερεύουσα θέση στην ιεραρχία των οικισμών της Νεοανακτορικής περιόδου.

Σύγχρονη με τον οικισμό Πλατύσχοινου, αλλά πολύ καλύτερα διατηρημένη, είναι η "έπαυλη" της Ρίζας, σε απόσταση μικρότερη του ενός χιλιο-

μέτρου απ'αυτόν. Τα δύο κτίρια ανήκουν στην ίδια οικοδομική παράδοση, όσον αφορά στη χρήση ογκωδών επιφανειών έδρασης (πλατφόρμες) χωρισμένων από στενούς διαδρόμους. Εξάλλου η "έπαυλη" της Ρίζας δεν ήταν απομονωμένη αλλά εντασσόταν σ'ένα ευρύτερο δομημένο πλαίσιο, ένα από τα κτίσματα του οποίου είχε ήδη εντοπισθεί από τον Πλάτωνα (κτίριο Β), ενώ και η επιφανειακή μας έρευνα προσέφερε περαιτέρω ενδείξεις προς αυτήν την κατεύθυνση.

Δεδομένης της γεωμορφολογικής διαμόρφωσης της περιοχής, το σύνολο του Πλατύσχοινου και αυτό της Ρίζας παρουσιάζονται ως συμμετρικές εγκαταστάσεις στις δύο πλευρές στενής και εύφορης κοιλάδας, στραμμένης προς τη θάλασσα, που αντικρύζει τον κόλπο της Σητείας. Κατά τη Νεοανακτορική περίοδο η ακτογραμμή βρίσκοταν περίπου δύο χιλιόμετρα νοτιότερα από τη σημερινή, σχηματίζοντας έτσι ένα βαθύ και ασφαλές λιμάνι στον Πετρά, κλεισμένο σήμερα από τις προσχώσεις του ποταμού Στόμιον (Tsiproulou 1991, 384). Στην ανατολική πλευρά του λιμανιού δέσποζε το ανακτορικό συγκρότημα του Πετρά, με το οποίο ο Πλατύσχοινος και η Ρίζα είχαν οπτική επαφή.

Η ανθρώπινη παρουσία πάντως στην περιοχή κατά τη Νεοανακτορική εποχή δεν περιοριζόταν στους δύο προαναφερθέντες οικισμούς, όπως δηλώνουν τα λείψανα των μινωικών τοίχων, στην κορυφή του λόφου Κεφάλα, ένδειξη πιθανώς σποραδικής κατοίκησης. Η εντατική καλλιέργεια στην κοιλάδα και μάλιστα με μηχανικά μέσα, δεν επιτρέπει πλέον την εξακρίβωση της ύπαρξης ή μη μινωικών αρχιτεκτονικών λειψάνων και στον χώρο αυτό.

Μετά την εγκατάληψη του Πλατύσχοινου, η περιοχή ερημώθηκε για ένα χρονικό διάστημα αρκετό ώστε ο οικισμός να καταστραφεί και η θέση του να ξεχασθεί. Πράγματι στην επόμενη φάση κατάληψης της ζώνης αυτής, στις αρχές της ΥΜΙΙΑ, παρουσιάσθηκε ουσιαστική αλλαγή χρήσης με την κατασκευή του μνημειώδους θόλου σε απόσταση λίγων μόνον μέτρων από το νεοανακτορικό σύνολο.

Ο θολωτός τάφος, ως προς την αρχιτεκτονική του τυπολογία, εντάσσεται σε ομάδα γνωστή από λίγα παραδείγματα, χρονολογημένα μεταξύ της ΥΜΙΙ(;) και της ΥΜΙΙΑ-Β και διεσπαρμένα σε διάφορες περιοχές της Κρήτης. Πρόκειται για υπόγειους θόλους, μεσαίων ή μεγάλων διαστάσεων, που, στην πλειονότητά τους, διαθέτουν δρόμο. Η διάμετρος είναι μεταξύ 3,25 m. (Αποδούλου) και 5,50 m. (Κεφάλα Κνωσού). Το ύψος κυμαίνεται από 2,70 m. (Αποδούλου) ως 5 m. περίπου (Αρχάνες, Θόλος Α). Οι τάφοι αυτοί διαφέρουν ουσιαστικά τόσο από τους προανακτορικούς και παλαιοανακτορικούς υπέργειους κρητικούς θόλους, όσο και από τους μικρούς ΥΜΙΙΓ και μεταγενέστερους υπόγειους θόλους.

Η αρχιτεκτονική ανάλυση των διαφόρων στοιχείων του θόλου των Αχλαδιών, από τον P. Belli, αποκάλυψε σειρά χαρακτηριστικών ιδιαίτερου ενδιαφέροντος. Μεταξύ αυτών σημειώνουμε:

α) Το πιθανό σύστημα κλεισίματος της εισόδου με ξύλινη θύρα.

β) Το πολύ επιμελημένης κατασκευής στόμιον, αποτελούμενο από τρεις μεγάλες πλάκες δαπέδου, μεγάλους οριζόντιους μονόλιθους στη βάση των παραστάδων και τρεις μεγάλες πλάκες στην οροφή, αντίστοιχες με αυτές του δαπέδου.

γ) Το σχεδόν "κωνικό" περίγραμμα του θόλου.

δ) Ένα δεύτερο στόμιον, διαμετρικά αντίθετο της εισόδου, που ακουμπούσε στο βράχο και ερμηνεύθηκε ως άνοιγμα για την συμβολική επικοινωνία με τον κόσμο των νεκρών, αλλά δεν αποκλείεται να αποτελούσε απλώς ημιτελή απόπειρα κατασκευής πλευρικού θαλάμου.

Μερικές από αυτές τις κατασκευαστικές λεπτομέρειες, καθώς και η σχέση μεταξύ της μεγίστης διαμέτρου του θαλάμου και του ύψους, που είναι σχεδόν ίσα (4,08 m. και 4,16 m. αντίστοιχα) παρουσιάζουν αξιοσημείωτη αναλογία με τους μυκηναϊκούς θόλους της Ηπειρωτικής Ελλάδας, προσφέροντας έτσι τη δυνατότητα συνέχισης της συζήτησης του ακανθώδους θέματος της μυκηναϊκής επίδρασης πάνω στους υπόγειους ΥΜΙΙΙ θολωτούς τάφους, υπόθεση την οποία άλλοι δέχονται και άλλοι απορρίπτουν.

Όσον αφορά στη χρονολόγηση του τάφου, έγινε δυνατός ο καθορισμός μερικών σημαντικών σημείων, χάρη στα αδημοσίευτα στοιχεία σχετικά με τα κτερίσματα του τάφου, που ο αείμνηστος καθηγητής Πλάτων γεναιόδωρα μας διαβίβασε, καθώς και από δεδομένα που προέκυψαν από τις δικές μας εργασίες καθαρισμού στο εσωτερικό του θαλάμου.

Τα κτερίσματα χρονολογικά τοποθετούνται μεταξύ της ΥΜΙΙΑ.1 και της ΥΜΙΙΒ. Το αρχαιότερο κομμάτι, αν εξαιρεθεί ο λίθινος νεοανακτορικός λύχνος, αρ. 6, προφανώς σε δεύτερη χρήση, είναι η πρόχους αρ. 10, ΥΜΙΙΑ.1. Λίγα δείγματα, αρ. 3, 4 και ίσως 1, 2 και 11, χρονολογούνται στην ΥΜΙΙΑ.2. Οι λάρνακες κατατάσσονται προς το τέλος της ΥΜΙΙΑ και την αρχή στην ΥΜΙΙΒ, όχι προχωρημένη, δείχνοντας έτσι ότι το μνημείο χρησιμοποιήθηκε για περισσότερο από ένα αιώνα.

Τα ανθρώπινα οστά δευτερογενών αποθέσεων των δύο μικρών λάκκων που μελετήθηκαν από την M.A. Liston, ανήκουν σε δύο τουλάχιστον άτομα. Το ένα απ' αυτά αναγνωρίζεται με βεβαιότητα ως γυναίκα ώριμης ηλικίας. Πρόκειται προφανώς για λείψανα των αρχαιότερων ταφών του θόλου, τα οποία συλλέχθηκαν κατά την τελευταία φάση της

χρήσης του μνημείου, όταν γίνονταν οι ταφές στις λάρνακες.

Ίχνη οικισμού σύγχρονου με τον θολωτό τάφο δεν προέκυψαν από την επιφανειακή μας έρευνα. Πράγματι, τα λίγα ΥΜΙΙΙ όστρακα του επιφανειακού στρώματος του νεοανακτορικού οικισμού πρέπει μάλλον να αποδοθούν σε σποραδική ανθρώπινη παρουσία στην περιοχή, ίσως σε σχέση με την κατασκευή του τάφου, ή τις διάφορες ταφές σ' αυτόν. Εξάλλου, οι αναφορές του Πλάτωνος σε λείψανα ΥΜΙΙΙ οικισμού στην μικρή κοιλάδα βόρεια και βορειοδυτικά του τάφου, καθώς και η απόδοση σ' αυτήν την περίοδο ενός κεραμεικού κλιβάνου (Platon 1952), κάθε άλλο παρά ασφαλείς είναι. Όπως φαίνεται από την ανάγνωση του ημερολογίου, ο ίδιος ο ανασκαφέας υπογραμμίζει την παντελή έλλειψη διαγνωστικής κεραμεικής σε σχέση με τον κλίβανο, αλλά και τις σοβαρές καταστροφές που είχαν ήδη προκληθεί από τις αγροτικές εργασίες.

Δεδομένα για την κατοίκηση της περιοχής στη γεωμετρική περίοδο προέκυψαν από την αναγνώριση δύο ύστερων γεωμετρικών αγγείων, αρ. 5 και 12, μεταξύ των κτερισμάτων του τάφου.

Σε αντίθεση με ανάλογες περιπτώσεις, γνωστές κυρίως από την Ηπειρωτική Ελλάδα, δεν φαίνεται πιθανό ότι αυτά τα ευρήματα αποτελούν ένδειξη λατρείας προγόνων ή ηρώων. Εξάλλου δέ μπορεί να σταθεί ούτε η υπόθεση μιας ύστερης ταφής. Δεν απομένει λοιπόν παρά να ερμηνευθούν ως μαρτυρία μιας τελετής που ακολούθησε την τυχαία αποκάλυψη και σύληση του τάφου κατά το τρίτο τέταρτο του 8ου αιώνα π.Χ. Είναι όντως εκπληκτικό το γεγονός ότι σε ένα από τους σημαντικότερους ΥΜΙΙΙ θολωτούς τάφους βρέθηκαν μόνον κοινού τύπου αντικείμενα, ενώ έλειπαν εντελώς τα όπλα, τα μετάλλια, τα κοσμήματα και οι σφραγιδόλιθοι, συνήθη στους πολύ απλούστερους θαλαμοειδείς τάφους της περιοχής.

Η έρευνά μας στον Πλατύσχοινο δεν έφερε στο φως ίχνη μεταμινωικής κατοίκησης στην περιοχή της ανασκαφής και της άμεσης γειτονίας της. Οι μόνες άλλες ενδείξεις κατάληψης του χώρου ανάγονται στην Ανατολίζουσα περίοδο, όπου ανήκουν όστρακα από την κορυφή των λόφων Κεφάλα και Χαλέπα. Αποδεικνύεται έτσι μετακίνηση των θέσεων κατοίκησης από τις πλαγιές προς υψηλότερες τοποθεσίες. Η Ελληνο-Ρωμαϊκή περίοδος αντιπροσωπεύεται από μερικούς απλούς κιβωτίσχημους τάφους και κεραμεική στη νότια πλαγιά της Κεφάλας.

Όσα αναφέρθηκαν παραπάνω περιληπτικά έχουν σκοπό την ανασύσταση, κατά το δυνατόν, της οικιστικής ιστορίας και της χρήσης γης στο χώρο γύρω από τα Αχλάδια κατά τη μινωική και τη μεταμινωική εποχή. Για την πληρέστερη κατανόηση της λειτουργίας των ευρημάτων μας, χρειάστηκε τα δεδομένα που προέκυψαν να ενταχθούν σε μια ευρύτερη προοπτική. Οι έρευνες

των τελευταίων δέκα ετών αποκάλυψαν την ανακτορική θέση του Πετρά, κοντά στην πόλη της Σητείας, σε λόφο που δεσπόζει ενός από τα μεγαλύτερα φυσικά λιμάνια της Κρήτης, το οποίο, όπως προαναφέρθηκε, κατά τη μινωική περίοδο εισχωρούσε πολύ βαθύτερα από τη σημερινή προσχωσιγενή ακτογραμμή. Στην ενδοχώρα εξάλλου, εκτός από μερικά σημαντικά ιερά, το Πισκοκέφαλο και τον Πρινιά, υπήρχαν δευτερεύοντες οικισμοί, γύρω από τις λεγόμενες "επαύλεις", στη Ζου, τον Άγιο Γεώργιο-Τουρούλους και τη Ρίζα καθώς και απομονωμένα κτίσματα, για την αποτελεσματικότερη γεωργική εκμετάλλευση της περιοχής. Μια συγκριτική μελέτη των μέχρι σήμερα γνωστών στοιχείων δείχνει ότι υπήρξε ιεραρχική οργάνωση των θέσεων κατοίκησης. Αναγνωρίζεται ο Πετράς ως το κέντρο συλλογής και ανακατανομής της παραγωγής, ενώ οι δορυφορικοί οικισμοί που περιέβαλλαν τις "επαύλεις" χρησίμευαν ως σημεία πρώτης συλλογής και στη συνέχεια διαβίβασης στο ανάκτορο. Προσωρινή εξάλλου αποθήκευση των γεωργικών προϊόντων, φαίνεται ότι γινόταν στα μικρότερα μεμονωμένα κτίρια (Tsiporoulou and Paracostoroulou, in press).

Η κακή κατάσταση διατήρησης του μικρού οικισμού του Πλατύσχοινου, δεν επιτρέπει με βεβαιότητα τον καθορισμό της θέσης του στο πλαίσιο της προτεινόμενης παραπάνω ιεραρχικής οργάνωσης. Πάντως, η μέτρια αρχιτεκτονική του και τα μάλλον ταπεινά κινητά ευρήματα δηλώνουν ότι κατείχε μια όχι υψηλή θέση στην ιεραρχία.

Ο νεοανακτορικός Πετράς, όπως και πολλά άλλα κέντρα της Κρήτης, καταστράφηκε πριν από την τελική φάση της ΥΜΙΒ. Στην ΥΜΠΙΑ.2 και Β υπήρξε περιορισμένη ανακατάληψη στην περιοχή του ανακτορικού κτιρίου κυρίως, ενώ ένας μέτριος σε μέγεθος οικισμός ιδρύθηκε σε γειτονικό λόφο (λόφος ΙΙ της επιφανειακής έρευνας). Στη νοτιο-ανατολική πλαγιά του λόφου Παπούρα (λόφος ΙΙΙ της επιφανειακής έρευνας) έχει εντοπισθεί, ήδη από τις αρχές του αιώνα, μια νεκρόπολη θαλαμοειδών τάφων με λάρνακες, η οποία δεν έτυχε ποτέ ανασκαφικής έρευνας, αλλά, δυστυχώς, καταστράφηκε κατά τη διάρκεια αγροτικών εργασιών. Πολλοί άλλοι τάφοι της ΥΜΠΙΑ.2 και ΙΙΒ, συχνά επίσης με ταφές σε λάρνακες, έχουν βρεθεί τυχαία κατά τη διάρκεια της καλλιέργειας ή οικοδομικών εργασιών, τόσο μέσα στη σύγχρονη πόλη της Σητείας, όσο και στην άμεση προς νότον περιφέρειά της, μέχρι το

Πισκοκέφαλο (Kanta 1980; Tsiporoulou στο παρόντα τόμο, 189). Το 1990, κατά τη διάρκεια της συστηματικής εντατικής επιφανειακής έρευνας της περιοχής Πετρά, ταυτίστηκαν λείψανα ενός μετανακτορικού οικισμού στον λόφο Ανεμομύλια, πάνω από την "έπαυλη" της Κληματαριάς (Tsiporoulou 1991a και στον παρόντα τόμο, 177-192).

Η οργάνωση των θέσεων κατοίκησης κατά την ΥΜΠΙΑ και Β στην παράλια ζώνη μπορεί επομένως να ανακεφαλαιωθεί ως εξής: Στους λόφους ΙΙ και ΙΙΙ του Πετρά βρίσκονταν αντίστοιχα ο κύριος οικισμός και το νεκροταφείο του. Ένας αριθμός μικρότερων οικιστικών μονάδων ήταν διασκοπισμένος στην περιφέρεια. Σε μερικές περιπτώσεις αυτές έχουν συνδεθεί με μικρές ομάδες θαλαμοειδών λαξευτών τάφων. Για κανένα από τους οικισμούς και τα νεκροταφεία δεν παρατηρείται συνέχιση χρήσης στην ΥΜΠΙΓ. Πράγματι η μόνη μέχρι σήμερα γνωστή ένδειξη για τη φάση αυτή είναι ελάχιστα επιφανειακά όστρακα στην περιοχή του ανακτορικού κτιρίου του Πετρά (Tsiporoulou, in press c).

Κανένας οικισμός του τέλους της Εποχής του Χαλκού δεν έχει ανασκαφεί μέχρι σήμερα. Ο Πλάτων είχε παντως εντοπίσει λείψανα αυτής της περιόδου σε υψηλές θέσεις που ονόμασε "ακροπόλεις" και ο ίδιος ερεύνησε δύο ταφικά σύνολα ΥΜΠΙΓ με συνέχιση στην Πρωτογεωμετρική τη σπηλιά στο Μπεράτι Πισκοκέφαλου και τον μικρό θόλο στα Σφακάκια Σταυρωμένου.

Επιστρέφοντας στα Αχλάδια, εκεί τα δεδομένα τα σχετικά με την κατοίκηση κατά την ΥΜΠΙ, αν και περιορίζονται στον μνημειώδη "μυκηναϊκού τύπου" θολωτό τάφο, μοναδικό για την Ανατολική Κρήτη σε όλη την Εποχή του Χαλκού και εξαιρετικά σπάνιο γενικά για όλο το νησί, δηλώνουν ένα αρκετά διαφορετικό πλαίσιο. Υπενθυμίζεται ότι το μνημείο αυτό, όπως δείχνουν τα κτερίσματά του, πρέπει να κατασκευάστηκε στην αρχή της ΥΜΠΙΑ (πιθανότατα κατά την ΥΜΠΙΑ.1) επομένως κατά την εποχή που ο Πετράς είχε εγκαταληφθεί, μεταξύ της ΥΜΙΒ καταστροφής και της ΥΜΠΙΑ.2 ανακατάληψης. Δικαιούται επομένως κανείς να συνδέσει τα δύο γεγονότα, δηλαδή την καταστροφή και εγκατάληψη του σημαντικότερου ανακτορικού κέντρου της περιοχής που βρισκόταν στην παραλία και την ανάληψη εξέχοντος ρόλου από μια περιοχή της ενδοχώρας, μεν, αλλά με θέα προς τη θάλασσα, με την κατασκευή καθιστούν μάλλον απίθανη τη λύση του αινίγματος αυτού.

ENGLISH SUMMARY

The location of Achladia-Platyskinos, a small valley to the south of Sitia, with a view to the sea, first appeared in archaeological literature in 1939, when Nicolas Platon saved the contents of a LM III monumental tholos tomb from clandestine plundering. The material, stored in Sitia, was unfortunately lost during the Second World War. Platon returned to the area in 1952 when he partially excavated the dromos of the tomb, explored the valley and the surrounding hills and excavated the Neopalatial complex (so-called "villa") at the nearby location of Riza, at the foot of the Kephala hill, less than one kilometer away from Platyskinos.

Greek-Italian excavation at the site started in 1991 and continued on a smaller scale during 1992 and 1993. This project, although stimulated by renewed plundering of the archaeological site, has been integrated with systematic research on the Minoan occupation of the Sitia Bay area. The latter work, carried out by Metaxia Tsipopoulou since 1985, has focused on two main excavations (Aghia Photia and Petras) in addition to intensive survey (Tsipopoulou 1988a, 1989, 1990a, 1991, 1991a).

As far as new evidence is concerned, the main results of our activity are:

- 1) The discovery and partial excavation of a small Neopalatial settlement, at a short distance to the south-west of the tomb.
- 2) The excavation of the tomb dromos, the complete cleaning and measurement of the monument.

Moreover new data relative to the Minoan and post-Minoan occupation of the area were collected through non-systematic survey activity.

The study of the Neopalatial architectural remains and of the LM III tholos tomb, as well as the study of the 1991-93 finds and the reconstruction of the tomb group based on Platon's notes, sketches and photographs, enabled the formation of an integrated picture of the Achladia sites in the context of the Sitia region in the Neopalatial and Postpalatial periods.

Some specialist studies have been added to the excavation results, in order to offer elements for a deeper and wider understanding of the new data. They are, in particular:

- a) A programme of petrographic examination of pottery from the Achladia area considered in a

general study of ceramic production and consumption in the Sitia Bay area.

- b) A contribution to the definition of a LM III larnax workshop, whose products are known from various sites in Eastern Crete.

- c) A detailed presentation and evaluation of the LM III evidence from the Sitia area, followed by a proposed interpretation.

The settlement has been uncovered over an extension of ca. 100 mq. The earliest evidence of occupation is given by wall 8, set obliquely under the Neopalatial architectural remains. Pottery associated with this wall is datable to the MM IIB-III A period.

The Neopalatial remains are characterized by two buildings surrounded by massive walls and divided by a narrow passage that turns at almost at right angle to the south-west (Corridor C1-2). The stones of the surrounding walls are dressed only on their external surface; the eastern building, in particular, is also filled with a very thick stone tumble. We propose that they are remains of "foundation platforms", with small reinforcement walls (such as wall 7): a building system well known in the region and clearly visible in the nearby "villa" at Riza.

The date of the complex is LM IA and it was in use until LM IB, as can be inferred from the material found on the floor of room A, a small basement, identified at a lower level to the north of the eastern "platform".

The finds from the settlement, apart from a number of stone tools, are limited to domestic pottery, in the majority medium-large containers and cooking pots. Their very fragmentary condition, the low quality and the lack of decoration do not allow a very fine chronological division.

Twenty-one shapes have been recognized (pithoi, pithoid jars, bridge-spouted jars, tripod cooking pots, amphorae, "Palace Style" amphorae, stirrup jars, jugs, alabastra, basins, dishes, conical bowls, semiglobular bowls, straight-sided cups, semiglobular cups, handleless conical cups, kylikes, lamps, lids and stands). Nineteen of them are typical of the Protopalatial and Neopalatial periods, while two of them (stirrup jar and kylix) are evidence of some activity on the site in the Postpalatial period.

Decoration is absent or very rare, mainly limited to rope patterns with finger impressions. Coarse ware surfaces often bear trace of very worn black paint. Fine ware is not frequent and lacks a variety of

complex decoration; only spirals and ripple pattern have been detected.

Although detailed publications of similar ceramic groups are lacking for the region, we can emphasize that, typologically, our finds can be easily compared to finds from sites spread all over the island (Palaikastro, Petras, Mallia, Knossos, Kommos, Nerokourou). The best parallels, however, are provided by the material found in the many "villas" in East Crete, although known from very preliminary publications.

A study of pottery fabrics through macroscopic and microscopic examination was carried out by P.M. Day. This revealed a number of fabrics reflecting at least two main production centres within the Sitia Bay area. Imports from the nearby centre of Palaikastro were identified, as were transport vessels originating in Central Crete. Placed in the context of a larger study of ceramic production and exchange in East Crete, this work indicates the complex network related to pottery manufacture, distribution and trade involving even sites which are low in the settlement hierarchy.

The main other evidence for a Neopalatial presence at Achladia is the so-called "villa" at Riza, which is much better preserved than Platyskinos and represents the "symmetric" element of land occupation on the opposite side of the valley. Traces of Minoan walls, appearing at various locations on the slopes of the Kephala hill, probably represent what survives of a settlement scattered over the area, to large extent destroyed by intensive agricultural development.

After the settlement's abandonment Platyskinos seems to have been deserted for it to be forgotten. A radical change in land use is seen in the Postpalatial reoccupation when, at the beginning of LM IIIA, the monumental tholos tomb was built at very short distance from the old settlement.

The tholos, from an architectural point of view, belongs to a limited group of monuments, known throughout the island and dated to LM II(?)–IIIA-B (Knossos-Kephala, Archanes, Apodoulou, Stylos Apokoronou, Phylaki, Maleme). They are round or square hypogean buildings of medium-large size, preceded by a dromos; they vary between 3.25 m. (Apodoulou) and 5.50 m. (Knossos-Kephala), in diameter and between 2.70 m. (Apodoulou) and ca. 5 m. (Archanes A) in height. They are remarkably different from the earlier (EM-MM) Cretan tholoi built above ground and from the later (LM IIIC) tholoi of very small size, without a proper entrance.

Architectural analysis of the Achladia tomb, carried out by P. Belli, has revealed a number of very peculiar features of the monument, such as a possible system of wooden poles against the entrance, for locking it from the outside; a very accurately built stomion, paved with three large stone slabs and symmetrically covered with three

large blocks forming a huge lintel. A second stomion, opposite the entrance, opening against the natural rock, has been interpreted as a symbolic communication with the underworld, but could also be the survival of an unfinished project of a lateral chamber. Some of these features display unprecedented similarities with mainland tholoi and contribute to some extent to the debate concerning Mycenaean influence on this class of monuments.

The date of the tholos has been established thanks to some photographs and sketches of the lost finds. Its construction, according to the earliest item (jug n. 10), may be fixed in LM IIIA:1. A number of vessels belong to LM IIIA:2; the two larnakes can be dated in the late LM IIIA:2 and early in IIIB. The remaining vessels should be dated, as well, to LM IIIB.

Some fragmentary bones, found in small, irregular hollows dug under the tomb floor against the tholos wall, have been studied by M.A. Liston. They belong to two individuals, one of whom is a female aged between 40 and 60 years. The bones may be considered as the remains of the earlier burials, probably collected in order to make room for the larnakes, one of which was found partially overlapping one of the hollows.

No convincing traces of LM III settlement have been identified. The few sherds found on the surface belong to a sporadic presence in relation to the tomb construction or use. Platon's reference to LM III remains (including a kiln) in the small valley to the north-west of the Neopalatial settlement are far from certain, lacking diagnostic sherds, as the excavator stressed.

The tomb group also contains two vessels dating to the Geometric period, jug 5 and cup 12. Rather than representing a late burial or being related to a "hero cult" or to a "cult of the ancestors", they seem to belong to an opening of the tomb in the eighth century B.C., probably in order to collect some of the valuable material (including metals). It is in fact surprising that such a significant monument contained only rather ordinary pottery, without jewellery, metal tools or weapons, seal-stones that constitute the normal contents of less outstanding tombs of the period. The two vessels might be the remains of a ritual libation, performed in honour of the dead, deprived of some of their funerary gifts.

Our research at Achladia has also uncovered some evidence of post-Minoan presence in the area. Traces of the Orientalizing period have been recognized on top of the Kephala and Chalepa hills, indicating a pattern of settlements moving from the hillslopes to higher positions. Sherds of the Roman period were collected on the south-west slope of the Kephala hill, where also tombs of the same period have been identified.

The short diachronic overview of the pattern of settlement at Achladia can be better understood in

the framework of the evidence from the Sitia area, as it is known, thanks to recent intensive surface exploration of the region and systematic excavation at Petras by Tsipopoulou.

Petras was the main Neopalatial urban settlement in the Sitia Bay area, having a central building of palatial character on top of the hill and one of the largest harbours in Crete, that in antiquity penetrated more deeply inland. In Minoan times, it would have reached the present day alluvial valley of Pandelis river, the ancient Stomion (Tsipopoulou 1991, 384).

Further inland, a number of smaller settlements surrounding the so-called "villas", and minor and isolated farm-houses were appropriately located for the agricultural exploitation of the land. A detailed comparative study of these features suggests the existence, in the Neopalatial period, of a hierarchy in the human occupation, with Petras as the centre for collection and redistribution.

The limited Neopalatial evidence uncovered at Platyskinos does not allow a precise definition of the character of the occupation, its rather unsophisticated features pointing towards a lower function in the settlement hierarchy. It seems to form a "system" in connection with the so-called "villa" at Riza, both sites being intervisible with Petras.

The Neopalatial settlement at Petras, was destroyed before the end of LM IB. In LM IIIA:2 and B there was a limited reoccupation on the hill, while a new medium-sized settlement was founded on a neighbouring hill (Hill II of the surface survey: (Tsipopoulou 1990a; 1991; cf. also this volume, 187). On the south-east slopes of the Papoura hill (Hill III of the survey), there was a cemetery of chamber tombs, with larnakes, first identified at the beginning of the century and, unfortunately, never properly explored. Recent agricultural development has entirely obliterated its remains. Several other tombs, usually with larnakes, of LM IIIA:2 and B date, came to light in the course of building works, both within the modern town of Sitia and in the area to its south, towards the village of Piskokephalo (Kanta 1980; Tsipopoulou, this volume, 177-192). In 1990, during the intensive Petras survey at the Anemomylia hill, above the "villa" at Klimataria, the remains of a

Postpalatial settlement were located (Tsipopoulou 1991 and this volume, 189).

The settlement pattern in the LM III A and B period in the coastal area seems to comprise Petras as the main settlement on Hill II, and Hill III as the cemetery area. The site was surrounded by a series of smaller units to which a very limited number of chamber tombs were related.

None of these settlements and cemeteries has produced evidence of continuity into the LM IIIC period. There are only a few LM IIIC surface sherds from the main hill of Petras (Tsipopoulou, in press c). It is important to remark that evidence of LM IIIC occupation is, for the time being, totally missing in the whole area of the Sitia Bay, including Achladia. To date, no "refuge settlement" is excavated, although Platon has identified some "acropoleis" with remains of this period (Tsipopoulou, this volume, 177-192). Only funerary contexts have been excavated, namely, two LM IIIC graves, the Berati-Piskokephalo cave and the small Sphakakia-Stavromenos tholos, both continuing into Protogeometric times.

On the other hand, the LM III remains at Achladia seem to paint a different picture. The monumental tholos tomb, of Mycenaean type, is one of very few similar constructions on the island and the only one in Eastern Crete. An indication that the construction of this outstanding monument, on the hills immediately inland from the coast but still in visual contact with the sea, may be related to the destruction of the Neopalatial central place at Petras, can be sought in the chronological gap between the abandonment of Petras and its reoccupation in LM IIIA:2. The interval seems to correspond to the foundation date for the tholos tomb at Achladia, firmly set at LM IIIA:1, after the end of the Platyskinos settlement in LM IB.

The building of a funerary monument, a few meters away from an earlier habitation site, implies a radical change in the use of the territory. This may also imply the advent of a social system, different in structure from the Neopalatial one, with a Mycenaean imprint. Such an interpretation remains speculative until the related settlement, if not already victim of the morphological changes in the surrounding area, has been located and excavated.